

Biały kruki w zbiorach Biblioteki Śląskiej.
Exercitia spiritualia Ignacego Loyoli
(Amacusa 1596)

W ciągu przeszło dziewięćdziesięciu lat istnienia Biblioteka Śląska zgromadziła bogate, liczące dwa miliony trzysta tysięcy jednostek, zbiory. Wiele z nich jest szczególnie cennych, niektóre – unikatowe. Zachowały się w pojedynczych – wedle obecnej wiedzy – egzemplarzach. Tak jest na przykład z inkunabułem *Reise in das gelobte Land Hansa Tuchera* (Augsburg 1486), osiemnastowiecznym słownikiem języka angielskiego *A Pronouncing Dictionary of the English Language* [...] (London 1796) czy holenderskim przekładem powiastki filozoficznej Denisa Diderota *Jacob en zijn Heer* (s' Gravenhage 1793). Może jednak najciekawszym woluminem jest egzemplarz jednego z wydań dzieła św. Ignacego Loyoli *Exercitia spiritualia*.

Jest to niewielka książeczka o wymiarach 11 x 7,5 cm, licząca 280 stron i cztery karty nieliczbowane indeksu. Posiada po 8 kart w składce, to bibliograficzna 16°. Wydrukowana została na jednolitym papierze, bez uwidocznionych kres i prążków, a oprawiono ją w deski obciągnięte czerwonym aksamitem, ze śladami po wiązaniach, ze złożonymi obcięciami. Nie wyróżnia się zewnętrznie spośród innych woluminów, a jednak jest niezwykła. Na stronie tytułowej odczytujemy: EXERCITIA || SPIRITUALIA || Ignatij de Loyola. || [Monogram jezuitów] || Cum Facultate Superiorum. || IN AMACVSA | in Collegio Iapone[n]si Societatis Iesu. || M.D.XCVI¹.

Na odwrocie strony tytułowej wydrukowana została kursywą modlitwa św. Ignacego – *Anima Christi sanctifica me, corpus Christi salua me* [...]. Następnie (na s. 3–11) znajduje się

¹ Sygn. 232791 I.

list papieża Pawła III, datowany w Rzymie 31 lipca 1548 roku. Na kolejnych stronach (11–14) umieszczono zatwierdzenia dla pierwszego i drugiego wydania *Ćwiczeń*. Następnie przedrukowano wstęp skierowany do czytelnika *Quidem De Societate Iesu, deuoto lectori eiusdem Societatis S. in Domino*, z datą *Romae, VI. Idus Augusti 1548.* (s. 17–19). Na stronie 19 zaczynają się *Annotationes* – uwagi św. Ignacego pomocne w poprawnym odprawieniu *Ćwiczeń*. Tekst główny, uzupełniony trzema sposobami modlitwy oraz tajemnicami życia Chrystusa, zamieszczony jest na stronach 42–280. Na ostatnich czterech kartach, nieliczbowanych, zamieszczono *Breuis index* – spis treści.

Druk nie jest całkiem czysty, czcionki są nierówno wytłoczone, wiele liter jest zalanych farbą, widoczne są też zabrudzenia na brzegach składu. Jako inicjały zastosowano litery większego rozmiaru oraz czterokrotnie inicjały bardziej zdobne – litery „O” (dwie wersje) oraz „N”. Znaleźć można również nieliczne proste ozdobniki – krzyżyk, na końcu tekstu, złożony z kilku elementów. Jako wypełnienie strony 49 (k. D₁ r.) zastosowano układ czternastu coraz krótszych linii. Składki zostały oznaczone literami A–S⁸, z nielicznymi pomyłkami (H₂ zamiast H₃, k_{1,4,5} zamiast K_{1,4,5},⁵ L zamiast L₅, M₄ zamiast N₄). Nie ma pomyłek w paginacji.

Ćwiczenia duchowne św. Ignacego Loyoli (1491–1556) są jednym z najważniejszych dzieł chrześcijaństwa. Autor jako młody człowiek był żołnierzem, walczył w czasie wojny hiszpańsko-francuskiej (1521). Ranny, powrócił do domu na rekonwalescencję. Przeczytane wówczas książki religijne i rozmyślania wprowadziły go na drogę nawrócenia. *Ćwiczenia* są dziełem, które powstało podczas jego pobytu w Manrezie, z wykorzystaniem wcześniejszych tekstów ascetycznych. Stale było jednak przez niego rozwijane i uzupełniane. W 1541 roku Loyola tekst opracował i przełożył na język łaciński (była to tzw. *versio prima*). W 1548 roku ukazał się przekład łaciński zatwierdzony przez papieża Pawła III – *versio vulgata*². Zbiór rozmyślań i roz-

² Zob. *Ćwiczenia duchowne*. W: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Oprac. I. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków 1996, s. 116.

ważań, podzielony na cztery „tygodnie”, stał się podstawowym dziełem stanowiącym o tożsamości zakonu jezuitów. Wykorzystywany był i jest nadal podczas rekolekcji, zwłaszcza w celu rozeznania powołania, ale i późniejszego kształtowania i umacniania wiary³. *Exercitia spiritualia*, co odnotowuje Sommervogel, były wielokrotnie wydawane – po hiszpańsku, łacinie oraz w licznych przekładach⁴. Jednak bibliografia ta nie odnotowuje posiadanego przez Bibliotekę Śląską wydania z 1596 roku.

Uwagę czytelnika tej książeczki zwraca przede wszystkim miejsce wydania, niezwykle egzotyczne. Od razu wzbudza zainteresowanie, rodząc wiele pytań o historię tej książki i dzieje drukarstwa w tak odległym miejscu jak Japonia w XVI wieku.

Pierwszy kontakt Japończyków z Europejczykami nastąpił w 1543 roku⁵. Wtedy to kupcy portugalscy dotarli do małej wyspy Tanegashima, na południe od Kiusiu. W 1584 roku na wyspach pojawili się Hiszpanie. Kupcy z Zachodu przywozili wiele cennych towarów, jednak najważniejszym była broń palna. Wykorzystali ją władcy, którzy dążyli do zjednoczenia Japonii – Oda Nobunaga, następnie Toyotomi Hideyoshi. Częstokroć kupcy do umów handlowych dołączali warunek przyjęcia przez

³ Zob. m.in. P. Siwek: *Śladami Chrystusa. Ćwiczenia Duchowne św. Ignacego Loyoli*. Poznań – Warszawa 1970, s. 21–40; H. Dziadosz: *Doświadczyć Boga. Życie chrześcijańskie w „Ćwiczeniach duchowych” św. Ignacego Loyoli*. Kraków 2000, s. 11–18; P. Divarkar: *Droga wewnętrznego poznania. O „Ćwiczeniach duchownych” świętego Ignacego Loyoli*. Przekł. B. Steczek. Kraków 2002, s. 13–20.

⁴ Zob. C. Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus [...]*. Nouvelle édition, t. V, szp. 59–75. Ciekawe jednak, że w Bibliotece Śląskiej znajdują się jedynie dwa egzemplarze *Ćwiczeń* – wydanie z Amakusy oraz polski przekład z 1771 roku.

⁵ O pierwszym etapie kontaktów Japonii z Europą zob.: E. Pałasz-Rutkowska: *Japońskie reakcje na spotkania z Zachodem*. W: Janusz Krzywicki [i in.]: *Wizerunek Europejczyków i kultury Zachodu w Azji i Afryce*. Warszawa 2005, s. 21–83; J. Greń: *Spotkanie Japonii z Europejczykami – od otwarcia się na świat do wprowadzenia izolacji (1543–1640)*. W: *Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce*. Red. K. Górak-Sosnowska, J. Jurewicz. Łódź 2010, s. 17–33. Także: A. Gordon: *Nowożytna historia Japonii. Od czasów Tokugawów do współczesności*. Przeł. I. Merklejn. Warszawa 2010; A. Iskenderow: *Toyotomi Hideyoshi*. Przeł. E. Szulc. Warszawa 1991.

Japończyków chrześcijaństwa. Wspierali w ten sposób misjonarzy: jezuitów działających tu od 1549 roku i franciszkanów od 1593 roku.

Wiara w Chrystusa zaniesiona została do Japonii przez jezuitów. Jako pierwszy dotarł tam św. Franciszek Ksawery w 1549 roku, który kilka lat już ewangelizował w Indiach i Malakce. W ciągu dwóch lat ochrzcił około dwóch tysięcy Japończyków. Jezuiti wkrótce założyli kościoły i seminaria. Głównym centrum chrześcijaństwa była wyspa Kiusiu. Od 1570 roku jezuiti mogli osiedlać się w Nagasaki, zaś dziesięć lat później zarządzali tym miastem. Bulla papieża Grzegorza XIII z 1575 roku ustanawiała, że Japonia należy do portugalskiej diecezji w Makau. W 1588 roku powstała diecezja w Nagasaki – pod patronatem Portugalii⁶.

Rozwój chrześcijaństwa w Japonii był ściśle związany z polityką. Władcy dostrzegali korzyści płynące z dobrych kontaktów z misjonarzami, wspieranymi przez kupców holenderskich. Doceniano również wiedzę księży w zakresie medycyny, architektury, kartografii, a także technik malarstwa i druku. Wkrótce jednak nastąpił odwrót od kultury europejskiej – Toyotomi Hideyoshi obawiał się ingerencji misjonarzy w politykę wewnętrzną jednoczącego się kraju. W 1587 roku wydał pierwszy dekret nakazujący wszystkim misjonarzom opuszczenie Japonii. Wówczas jeszcze nie podjęto żadnych konkretnych działań, jednak dziesięć lat później sytuacja się zaogniła i doszło do pierwszej egzekucji. 5 lutego 1597 roku w Nagasaki śmierć męczeńską poniosło 26 chrześcijan (w tym sześciu Europejczyków). W 1598 roku Toyotomi zmarł, walka o władzę odwróciła zainteresowanie od jezuitów, co pozwoliło im na dalszą działalność. Jednak już w 1614 roku chrześcijaństwo stało się w Japonii religią zakazaną, a jedynymi uznanymi przez władze wyznaniem były buddyzm i shintoizm. Duchowni katoliccy zostali zmuszeni do opuszczenia kraju.

⁶ *Kirishitan*. W: *Wikipedia. The Free encyclopedia* [online]. [Dostęp: 18.12.2012]. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Kirishitan>>.

Ten pierwszy okres swobodnego rozwoju chrześcijaństwa, do okresu prześladowań, nazywany jest *Kirishitan*. Jest to słowo zaczerpnięte z portugalskiego *cristão* – chrześcijanin. Pomimo prześladowań utrzymały się grupy ukrytych chrześcijan, zwane *Kakure Kirishitan*. W okresie prześladowań liczni wierni wypierali się swej wiary, wielu jednak wytrwało – pomimo tortur – przy Chrystusie. Wśród męczenników jest też Polak – ks. Wojciech Męciński, jezuita, który był przełożonym misji w Kambodży, a w 1642 roku dotarł do Japonii. Został aresztowany w sierpniu tego roku, więziony i poddawany torturom do marca 1643 roku. Zmarł 23 marca 1643 roku⁷. Wielu męczenników japońskich zostało beatyfikowanych i kanonizowanych. Chrześcijaństwo odrodziło się w XIX wieku, po otwarciu Japonii. W 1871 roku została wprowadzona wolność religijna, która dała możliwość działania wielu wyznaniom.

Jezuici nie tylko szerzyli wiarę i wiedzę religijną, ale też prowadzili szkoły i kolegia, w których kształcili według zasad stosowanych w szkołach europejskich. Nauczali czytania i pisania, śpiewu i gry na europejskich instrumentach. Do 1582 roku zorganizowali około dwustu szkół w całym kraju⁸. Dostępne były dla każdego, bez względu na miejsce zajmowane w społeczeństwie, także dla dziewcząt. Była to nowość, bowiem wcześniej w kulturze japońskiej nauka stanowiła „tajemnicę” przeznaczoną dla przedstawicieli klas wyższych. Sami zakonnicy również zapoznawali się z japońskim dorobkiem kulturalnym i językiem.

Wielkie zasługi dla misji w Japonii miała działalność wizytatora Alessandro Valignaniego⁹. Przebywał on tu trzykrotnie:

⁷ Zob. B. Natoński: *Męciński (Męczyński, Micischi, Albertus de Polonia, Alberto Polacco, Alberto Polaquo) Wojciech h. Poraj*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, z. 3, s. 498–500; *Męciński (Alberto Polacco, Albertus de Polonia, Męczyński, Micischi) Wojciech*. W: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 417.

⁸ S. Obara: *Companions of Jesus in the Kirishitan Era in Japan – The Fresh Spirit of Ignatius*, p. 2, *A Sign of the Times*. Tokyo 1994 [online]. [Dostęp: 22.12.2016]. <<http://pweb.cc.sophia.ac.jp/britto/xavier/obara/obara102.html>>.

⁹ Alessandro Valignano (1539–1606) urodził się w Chieti we Włoszech, studiował prawo w Padwie, w 1572 roku uzyskał doktorat. W 1566 roku wstąpił do zakonu jezuitów, a w 1570 roku przyjął święcenia kapłańskie. W latach

w latach 1579–1582, 1590–1592, 1598–1603. W czasie pracy w Japonii przeprowadził reformę szkolnictwa. Ustalił trzystopniową edukację: w seminariach młodzi Japończycy poznawali literaturę japońską i łacińską, w kolegiach – przechodzili kurs filozofii i teologii, zaś nowicjaty były miejscem formacji przyszłych członków zakonu. W 1599 roku formalnie wprowadzono *ratio studiorum* oparte na tradycji europejskiej.

Valignano za niezmiernie ważne uznawał udostępnienie książek wiernym w krajach misyjnych. Już w 1577 roku planował sprowadzenie prasy drukarskiej do Malabaru w Indiach, która pozwoliłaby wydawać książki w języku miejscowej ludności. Trudności – duża liczba znaków i mały krąg odbiorców – spowodowały, że pomysł ten nie został zrealizowany. Jednak nie odstąpił od tych planów w odniesieniu do Japonii. Zarządził, by uczniowie japońscy w szkołach jezuickich uczyli się czytania i pisania liter łacińskich. Miało to umożliwić im korzystanie z książek japońskich zapisanych w transkrypcji łacińskiej. Dlatego też prosił o przysłanie z Europy podręczników do nauki łaciny, filozofii i teologii, a także książek do czytania – prozy i poezji¹⁰. Zaś w grudniu 1587 roku w liście do arcybiskupa Theotonio de Braganza Valignano napisał, że młodzi Japończycy powinni czytać właściwie dobrane książki. Muszą to być dzieła uczące prawdziwej doktryny katolickiej, które nie zawierają herezji, nie wspominają o kontrowersjach czy różnych interpretacjach doktrynalnych. Zdecydował więc o sprowadzeniu do Japonii prasy drukarskiej, by wydawać odpowiednie książki wcześniej ocenzone i oczyszczone¹¹.

W czasie swej drugiej podróży do Japonii Valignano przywiózł ze sobą prasę drukarską. Drukarnia wyposażona w ła-

1572–1573 był rektorem kolegium w Macerata. W 1573 roku został wizytatorem zakonu w Indiach. Zmarł w Macao w czasie przygotowań do kolejnej podróży do Japonii.

¹⁰ Laures Kirishitan Bunko Database. *Ancient Mission Press. Valignano: Pioneer of Jesuit Printing* [online]. [Dostęp: 22.12.2016]. <http://digital-archives.sophia.ac.jp/laures-kirishitan-bunko/view/kirishitan_bunko/sel=6-1-1-2/>.

¹¹ C.R. Boxer: *The christian century in Japan. 1549–1650*. Berkeley – Los Angeles 1951, s. 190.

cińskie czcionki działała najpierw w latach 1588–1590 w Goa i Makao, a w lipcu 1590 roku dotarła do Japonii. Prawdopodobnie Valignano miał też metalowe matryce do pisma japońskiego, które zamówił we Włoszech bądź we Flandrii¹². Pierwsze druki wydane w Japonii wytłoczone były po łacinie. Druki japońskie pojawiły się trochę później, początkowo wykonane czcionkami drewnianymi, dopiero potem metalowymi. Prasa działała w latach 1590–1614, początkowo w Kazusa. W 1591 roku zostało utworzone kolegium w Amakusie. Tam znaleziono miejsce też dla typografii. Kolegium zostało zlikwidowane jesienią 1597 roku, drukarnię przewieziono więc do Nagasaki, a ostatecznie, gdy trzeba było opuścić Japonię – do Makao.

Oficina wydawała książki religijne i lingwistyczne. Obecnie stanowią one rzadkość bibliograficzną, porównywalną z *Biblią* wydrukowaną przez Gutenberga. Badacze wyróżniają trzy grupy dzieł wydrukowanych w Japonii. Pierwsza to dzieła przetłumaczone z języków europejskich na japoński. Są to głównie teksty religijne. Druga grupa to zaadaptowane utwory japońskie, jak *Heike Monogatari*. Trzecią – najcenniejszą – grupę stanowią dzieła językowe: słowniki i gramatyka języka japońskiego¹³.

Źródłami wiedzy o wydanych książkach są listy i relacje oraz opisy dotyczące historii działalności jezuitów w Japonii, a także egzemplarze zachowane w bibliotekach na świecie. W 1859 roku Léon Pagès wydał *Bibliographie Japonaise*¹⁴, w której ujął również dzieła publikowane w drukarni jezuitów w Japonii. Z kolei Ernest Mason Satow, w pracy *The Jesuit Mission Press in Japan 1591–1610* ([Tokyo] 1888), pokrótce opisał dzieje drukarni. Zamieścił też opisy czternastu odnalezionych przez siebie druków z tej oficyny, a przechowywanych w różnych bibliotekach euro-

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 191. Zob. też. T. Maruyama: *Linguistic studies by portuguese jesuits in sixteenth and seventeenth century Japan*. W: *Missionary linguistics. Linguística misionera. Selected papers from the First International Conference on Missionary Linguistics*. Oslo, March 13th–16th, 2003 / edited by Otto Zwartjes, Even Hovdhaugen. Amsterdam 2004, s. 141–160.

¹⁴ L. Pagès: *Bibliographie Japonaise ou Catalogue des ouvrages relatifs au Japon qui ont été publiés depuis le XVe siècle jusqu'à nos jours*. Paris 1859.

pejskich: w Bodleian Library, British Museum Library, Bibliotece Uniwersytetu w Lejdzie oraz w zbiorach rzymskich: Biblioteca Angelica, Casanatense i Barberini. Na końcu Satow dodał *Appendix*. Tu wypisał te dzieła, które odnotował Pagès, a których nie udało się odnaleźć w żadnej z bibliotek.

Najpełniejsze informacje o dorobku jezuickiej drukarni w Japonii podał Johannes Laures¹⁵ w pracy *Kirishitan bunko*. 吉利支丹文庫. *A manual of books and documents on the early Christian mission in Japan*. W 1941 oraz 1951 roku ukazały się suplementy do dzieła, a w 1957 roku – wydanie trzecie, już pełne¹⁶. Obecnie na stronie internetowej Sophia University w Tokio istnieje *Laures Kirishitan Bunko Database*¹⁷. Stanowi ona elektroniczną wersję publikacji Lauresa powiązaną z bazą bibliograficzną dzieł wydanych w drukarni jezuitów, rękopisów japońskich, artefaktów oraz europejskich (także polskich) druków przywiezionych przez zakonników do Japonii. Wskazano miejsca przechowywania egzemplarzy, dodano też wersje elektroniczne niektórych dzieł.

Baza odnotowuje między innymi dzieła wydrukowane w oficynie jezuitów w latach 1585–1623. W bibliotekach przechowywanych jest 40 pozycji (w jednym lub kilku egzemplarzach), w tym 6 wydanych jeszcze w Lizbonie i Goa – przed przewiezieniem drukarni do Japonii, 33 opublikowane w Kazusa, Amakusie, Nagasaki i Kyoto oraz jedna w Macao – już po opuszczeniu wyspy. Ponadto wymieniono 23 dzieła niezachowane, 5 wydanych prawdopodobnie w 1596 roku oraz 10 książek z lat 1590–1613 o niepewnych tytułach, z których niektóre mogą się pokrywać z odnotowanymi wcześniej.

¹⁵ Johannes Laures (1891–1959) – jezuita, autor wielu prac poświęconych dziejom chrześcijaństwa i działalności jezuitów w Japonii.

¹⁶ Johannes Laures, *Kirishitan bunko. A manual of books and documents on the early Christian mission in Japan with special reference to the principal libraries in Japan and more particularly to the collection at Sophia University, Tokyo*, 3rd revised and enlarged editio, Tokyo 1957.

¹⁷ *Laures Kirishitan Bunko Database* [online]. [Dostęp: 22.12.2016]. <<http://digital-archives.sophia.ac.jp/laures-kirishitan-bunko/?lang=en>>.

Spośród 33 dzieł wydrukowanych w Japonii, 11 ukazało się w Amakusie. Wymienione jest też dzieło Loyoli *Exercitia spiritualia* z 1596 roku (ID: JL-1596-KB17-17-13).

Wiadomość o wydaniu *Ćwiczeń* została opublikowana już w 1605 roku. John Hay w dziele *De rebus Iaponicis*¹⁸ opisał wydarzenia w różnych kolegiach jezuickich, również w Amakusie. Przebywało tam w 1596 roku 45 osób, w tym 23 zakonników (6 kapłanów i 17 braci). Od października 1595 roku w kolegium uczyło się 15 uczniów (5 Europejczyków i 10 Japończyków), mieszkali w nim również absolwenci szkoły. Bracia Japończycy, po kursie *humanitati* i podstaw wiary katolickiej, zajmowali się podstawami rodzimej wiary, krytyką jej błędów, ale także kulturą japońską, zapoznawali się z książkami wydanyymi w ojczystym języku, uczyli się tłumaczenia na łacinę. Nowicjusze przechodzili kurs przygotowawczy, taki sam jak w kolegiach europejskich, oparty na *Ćwiczeniach* Ignacego Loyoli.

Jak zapisał Hay, w wydzielonej części kolegium mieścił się warsztat typograficzny, wydający książki po łacinie i w języku japońskim. W 1596 roku zostały wydrukowane trzy dzieła: *Catechismus Concilij Tridentini* po łacinie, które było czytane w seminarium, *Contemptus mundi* w dwu wersjach: łacińskiej i japońskiej, a także interesujące nas *Exercitia item P. Ignatij Latine*¹⁹.

Na następne informacje o tej książeczce trzeba było czekać dość długo. Léon Pagès w *Bibliographie Japonaise* zanotował dzieło Loyoli – jako pozycję 57. Nie podał przy tym żadnych uwag²⁰. Satow z kolei wymienia *Exercitia* wśród dzieł nieodnalezionych²¹.

¹⁸ J. Hay: *De rebus Iaponicis, Indicis et Peruanis epistole recentiores*. Antverpiae 1605, s. 402–403.

¹⁹ Tamże, s. 403

²⁰ Zob. L. Pagès, *Bibliographie Japonaise* [...], poz. 57.

²¹ E.M. Satow: *The Jesuit Mission Press in Japan 1591–1610*. ([Tokyo] 1888), s. 51.

Informację o istniejącym egzemplarzu *Exercitia spiritualia* podał w 1912 roku Cecilio Gomez Rodeles²² w pracy poświęconej drukarstwu jezuitów na misjach na Dalekim Wschodzie. Zaznaczył, że znana jest jedynie jedna kopia tego „typograficznego skarbu”. Egzemplarz został podarowany księciu Jerzemu Oppersdorffowi w 1642 roku, a znajduje się w zbiorach jego spadkobiercy. Dzięki uprzejmości właściciela autor mógł przedstawić dokładny opis książeczki o wymiarach 107 x 75 mm. Dzieło wydrukowano na japońskim, zwartym papierze, łańcuchowymi czcionkami, a oprawiono w deski obciążone aksamitem ze złożonymi obciążeniami kart. Tomik niegdyś posiadał klamry, które się nie zachowały. C. Gomez Rodeles podał również zawartość treściową książeczki i podkreślił, że Satow nie odnalazł żadnej kopii tego druku, chociaż przejrzał zasoby wielu bibliotek²³.

Z kolei w 1935 roku czasopismo „Catholic Harald” opublikowało artykuł *Discovery of the ancient Christian document. Jesuit Manual of 1603*²⁴. Odnotowano tu odnalezienie trzech dzieł: *Aphorismi Confessoriorum ex doctorum sententiis collecti* (Amakusa, właśc. Nagasaki 1603), *Manuale ad Sacramenta ecclesiae ministranda* (1605) oraz właśnie *Exercitia spiritualia* z 1597 roku (błędnie). Egzemplarz tego ostatniego druku, jak podano, właśnie odnaleziono w bibliotece w starym zamku

²² Cecilio Gomez Rodeles (1842–1913) – historyk zakonu jezuitów, redaktor serii *Monumenta Historica Societatis Iesu*, zajmował się także historią drukarstwa jezuitów w XVI–XVIII wieku w Europie, Ameryce, na Filipinach oraz w krajach Wschodu: *Imprentas de los antiguos jesuitas en Europa, America y Filipinas durante los siglos XVI al XVIII* (Madrid 1910), *Imprentas de los antiguos jesuitas en las Misiones de Levante durante los siglos XVI ad XVIII* (Madrid 1912). Zob. *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*. Ed. by C.E. O'Neill, J.M. Domínguez, vol 2. Madrid 2001, s. 1776–1777; R. Danieluk, „*Monumenta Historica Societatis Iesu*” come strumento di studio Della storia delle missioni gesuitiche. Uno sguardo bibliografico. „*Studia Missionalia*” 2011, vol. 60, s. 61–84.

²³ C.G. Rodeles: *Imprentas de los antiguos jesuitas en las Misiones de Levante...* Madrid 1912, s. 29–30.

²⁴ *Discovery of the ancient Christian document. Jesuit Manual of 1603*. „Catholic Harald” 20 XII 1935, s. 18.

w Niemczech. Właściciel zamku otrzymał tę książkę w 1642 roku od jezuitę²⁵.

Johann Laures w pierwszym wydaniu *Kirishitan bunko* w 1940 roku wymienił *Exercitia spiritualia* jako pozycję 13 swej bibliografii. Zmieścił również fotografię strony tytułowej. W trzecim wydaniu bibliografii dzieło to jest wymienione już jako pozycja 17²⁶. W opisie książki Laures podał dokładny opis strony tytułowej, wymiary książki, kto i gdzie odnotował tę edycję. Japońskie wydanie *Ćwiczeń* to tak zwana *verso vulgata* dzieła Loyoli.

Laures odnotowywał również zachowane egzemplarze. Jak zapisał, najpierw informację o istniejącym egzemplarzu *Ćwiczeń* podał Rodeles. Niezależnie od tego, w 1933 roku, autor uzyskał od przyjaciela w Niemczech wiadomość o cennym woluminie, łącznie z fotografią strony tytułowej i noty rękopiśmiennej. Jedyne zachowany egzemplarz *Ćwiczeń* był od 1642 roku w posiadaniu rodziny Oppersdorffów, w Głogówku na Dolnym Śląsku. Książka została подарowana przez jednego z jezuitów. Hrabia Oppersdorff zgodził się na wykonanie fotografii całości dzieła. Otrzymała je Tōyō Bunko – Biblioteka Orientalna w Tokio²⁷. Jest to największa japońska biblioteka studiów azjatyckich, jedna z pięciu najważniejszych w świecie. Gromadzi oryginalne zabytkowe dzieła i opracowania. Obecnie jej zbiory liczą około 950 tysięcy woluminów. Kopia zdjęć dzieła Loyoli przechowywana jest również w kolekcji Sophia University – utworzonego

²⁵ Tamże: „The *Exercitia Spiritualia Ignatii de Loyola*, published in 1597 in the Japanese Jesuit college, was until recently known only by name. A copy has now been found in the library of an old castle in Germany. The owners of the castle received it from a Jesuit in 1642”.

²⁶ J. Laures: *Kirishitan bunko...*, poz. 17 (13), s. 54–55.

²⁷ Tōyō Bunko – Biblioteka Orientalna. Jej początki sięgają 1917 roku. Hisaya Iwasaki zakupił wówczas zbiór związany z chińską kulturą, który zgromadził Georg Ernest Morrison, australijski dziennikarz i doradca rządu w Chinach w ciągu 20 lat pobytu w Pekinie. Sam Iwasaki zgromadził bogatą kolekcję zabytków japońskich i chińskich. Biblioteka została oficjalnie otwarta w 1924 roku. Zob. strona internetowa biblioteki. [Dostęp: 30.12.2012]. <<http://www.toyo-bunko.or.jp/ToyoBunko-E/index-e.html>>.

przez jezuitów w 1913 roku²⁸. Inny zestaw fotografii był w posiadaniu Tenri Central Library. Jest to biblioteka przy Uniwersytecie w Tenri, powstała w 1926 roku na podstawie prywatnej kolekcji zbiorów dotyczących dawnej Japonii i początków kontaktów z Europejczykami, również materiałów związanych z działalnością misjonarzy²⁹.

W bazie *Laures Kirishitan Bunko Database* przy opisie egzemplarza *Exercitia spiritualia* zacytowana została charakterystyka z książki Lauresa – egzemplarz ze zbioru Oppersdorffów nazywany jest „jedynym znanym”. Jednak jako istniejąca kopia odnotowany został egzemplarz znajdujący się w Pei-t'ang Library w Pekinie. Jest to dawna kolekcja tworzona przez jezuitów w Pekinie od początków działalności Matteo Ricci (1552–1610), najbardziej zasłużonego dla misji w Chinach, do końca XVIII wieku. Gromadziła bogate zbiory książki europejskiej, a także druki wydane na Dalekim Wschodzie. Funkcjonowała do czasu kasaty zakonu w 1773 roku. Cenna biblioteka została uratowana dzięki Misjonarzom św. Wincentego a Paulo (Lazarystom)³⁰. W latach 1944–1949 H. Verhaeren wydał w czterech częściach katalog biblioteki Pei-t'ang, obejmujący 4101 tytułów w 5133 egzemplarzach³¹.

²⁸ Zob. informacje historyczne na stronie internetowej Sophia University. [Dostęp: 30.12.2012]. <<http://www.sophia.ac.jp/eng/aboutsophia/history/historychart>>. To właśnie ten Uniwersytet udostępnił bazę dzieł wydanych w XVI–XVII wieku w Japonii.

²⁹ Tenri – miasto w prefekturze Nara na wyspie Honsiu. O historii zbiorów zob. *History* na stronie internetowej biblioteki. [Dostęp: 30.12.2012]. <http://www.tcl.gr.jp/eng/index_e.htm>.

³⁰ O. Nicholas Trigault w latach 1613–1620 zebrał na potrzeby kolegium 629 woluminów, w tym od Kosmy II Medyceusza oraz papieża Pawła V, w pięknych, specjalnie wykonanych oprawach. Po kasacie zakonu jezuitów przechowana przez Lazarystów, w latach 1838–1860 zaś korzystano z pomocy misjonarzy ortodoksyjnych. Zob. J.S. Cummings: *Present location of the Pei-t'ang Library*. „Monumenta Nipponica” 1967, vol. 22, nr 3/4, s. 482–487.

³¹ Katalog odnotowuje książki teologiczne oraz z zakresu geografii, matematyki, astronomii, fizyki, historii, medycyny i in. Wydane są w różnych językach, m.in. po francusku, angielsku, łacinie, włosku, niemiecku, portugalsku, hiszpańsku, także trzy dzieła po polsku. Zob. Recenzja: *Catalogue of the Pei-t'ang Library [...] by H. Verhaeren. Peking, Lazarist Mission Press [1944–1949]*. „The Far Eastern Quarterly” 1951, vol. 10, nr 2, s. 208–210; B. Szcześniak: *Note*

W artykule poświęconym bibliotece i archiwum Oppersdorffów w Głogówku³² Theophil Konietzny wyszczególnił cenniejsze pozycje znajdujące się w kolekcji. Obok inkunabułów i kilku druków XVI wieku wymieniał właśnie egzemplarz *Exercitia spiritualia* z 1596 roku z Japonii. Zazaczył, że oprócz tego egzemplarza przechowywanego w Głogówku znane są jeszcze tylko dwa inne³³. Nie podał jednak, gdzie się znajdują. Na podstawie Laures Rare Book Database wnioskować można, że obecnie znane są dwa egzemplarze tego wydania znajdujące się w Pekinie i w Katowicach.

Jak już wspomniano, książkę Oppersdorff zezwolił na wykonanie fotografii całości dzieła. Zdjęcie strony tytułowej zostało zamieszczone w opracowaniu Lauresa. Pozwala na zidentyfikowanie egzemplarza – jest to ten sam wolumin, który znajduje się obecnie w Bibliotece Śląskiej. Decydująca jest nota rękopiśmienna zamieszczona w prawym dolnym rogu strony tytułowej: drobnymi literami zapisano: *In terris [?] Japonens. in Amangucium.* – „Na ziemi japońskiej w Yamaguchi”³⁴. Edycja ta należała do kolegium w Yamaguchi, które zostało zamknięte w 1604 roku³⁵.

Od 1642 roku właścicielem książeczki był hrabia Georg von Oppersdorff. Wskazuje na to dołączona przed stroną tytułową karta z drukowaną dedykacją: *Natali Illvstriss. D.D. Georgii S.R.I. Comitiss Ab Oppersdorf &c. Domini Syperioris Glogoviae et Fridecci etc. Praesentat. Typvm Japonicvm Cortici Impressvm et Medvllam adprecatur. M.K.S.I. 1642.* Poniżej dopisane zostało ręcznie, atramentem: *Cum quo suas etjam preces c[um] religiosa obsequia offert. I.M.S.I.*

of Kepler's *Tabulae Rudolphinae* in the Library of Pei-t'ang in Pekin. „Isis” 1949, vol. 40, nr 4, s. 344–347.

³² T. Konietzny: *Die Schlossbücherei von Oberglogau.* „Schlesische Geschichtsblätter” 1937, nr 1, s. 86–91.

³³ „...ein Werk, das ausser in Oberglogau nur noch in zwei Stücken vorhanden ist”. Tamże, s. 88.

³⁴ Laures przytacza zapis w wersji angielskiej: „In the Land of the Japanese, at Yamaguchi”. Zob. J. Laures: *Kiritishtan Bunko...*, s. 55.

³⁵ Tamże.

Hrabia Georg III von Oppersdorff był najstarszym synem Georga II (1550–1606), właściciela Głogówka. Urodził się 14 sierpnia 1588 roku, zdobył staranne wykształcenie w szkołach jezuickich w Kłodzku, Ołomuńcu, Grazu. Odbył też podróże po Włoszech. Przeznaczony był prawdopodobnie do stanu duchownego, toteż Georg II dziedzicem miasta ustanowił najmłodszego syna Rudolpha, a jego opiekunem – Georga III. Ten jednak w 1616 roku odkupił Głogówek od brata. Był bardzo dobrym gospodarzem miasta, dbał o jego rozwój, otaczał opieką kościoły, wspierał klasztory, założył teatr i drukarnię dworską³⁶. W 1642 roku przekształcił Głogówek w majorat, został I ordynatem. W latach 1622–1642 Georg III był starostą księstwa głogowskiego, członkiem rady cesarskiej, a także rady króla Polski Władysława IV Wazy, a w latach 1633–1642 sędzią Górnych Łużyc. W 1626 roku otrzymał tytuł hrabiego Rzeszy. Georg III zmarł w 1651 roku³⁷.

Jerzy III był wiernym synem Kościoła katolickiego, utrzymywał też kontakty z zakonem jezuitów. To właśnie on, jako starosta śląski, z polecenia cesarza Ferdynanda II sprowadził zakonników do Głogowa w maju 1625 roku. Z Nysy przybyli dwaj zakonnicy, którzy początkowo zamieszkali w pałacu hrabiego Oppersdorffa i głosili kazania w kościele dominikańskim. W następnym roku zakon uzyskał własne lokum, wybudował kolegium³⁸. Siedziba zakonu była kilkakrotnie niszczone, czy to

³⁶ Działała w latach 1632–1664. Tu m.in. ukazał się zbiór wierszy napisanych po śmierci żony, Benigny Polixeny: Georg von Oppersdorff, *Theatrum posthumi honoris Benignae Polyxenae Promnicanae. S.R.I. comit. ab Oppersdorff humanis rebus votisq[ue] ereptae [...]*. Głogówek 1631.

³⁷ Zob. A. Szynndziolorz: *Z dziejów rodu Oppersdorffów*. „Portret. Rocznik Głogówecki” nr 2: 2001, s. 78–91; A. Kijaczko-Dereń: *Malowane epitafia Georga III i Franza Eusebiusa I von Oppersdorff w kościele parafialnym pw. św. Bartłomieja w Głogówku*. W: *W blasku Luksemburgów, Habsburgów i Wazów. Studia nad mecenatem artystycznym panów Głogówka w XIV–XVIII wieku*. Pod red. P. Oszczanowskiego. Głogówek – Wrocław 2008, s. 63–94.

³⁸ O dziejach jezuitów Głogowie zob.: H. Hoffmann: *Die Jesuiten in Glogau...*; Z.F. Lec: *Z przeszłości jezuitów w Głogowie w latach 1625–1776 (chronologia najważniejszych działań)*. W: *Studia i materiały z dziejów Głogowa*, 3. Pod red. K. Matwijowskiego. Głogów – Wrocław 1993, s. 50–53; M. Ożóg:

skutkiem pożaru, czy działań wojennych w czasie wojny trzydziestoletniej. W 1642 roku miasto zostało zdobyte przez wojska szwedzkie, doszczętnie zniszczone i obrabowane. Zakonnicy opuścili Głogów i powrócili tu dopiero w latach 1650–1651. Odbudowali kolegium i otworzyli szkołę, która z każdym rokiem cieszyła się coraz większą liczbą uczniów³⁹.

Kto był ofiarodawcą tej cennej książki? Jak zapisał Laures, pod inicjałami M.K. S.I. kryje się przypuszczalnie Matthias [właściwie Michael] Kaulig, jezuita, rektor kolegium jezuickiego w Głogowie⁴⁰. Michael Kaulig był w latach 1625–1631 rektorem kolegium w Kłodzku, a od 16 maja 1634 roku w Głogowie. Stanowisko to w 1639 roku objął Andreas Metsch⁴¹. W 1642 roku skutkiem wojny i oblężenia przez Szwedów jezuita opuścił Głogów. Część schroniła się na terenie Polski, niektórzy (także uczniowie) w Poznaniu. Nie wiadomo, gdzie przebywał wtedy Kaulig. Nie udało się też ustalić, skąd mógł mieć książkę wydaną w Japonii. Być może od kogoś, kto opuścił Kraj Kwitnącej Wiśni po likwidacji placówki w Yamaguchi w obawie przed prześladowaniami.

Jezuici działali również w Głogówku. Pierwsi zakonnicy przybyli tu w 1605 roku, za rządów Jerzego II, by wspierać rekatolizację księstwa głogowskiego. Stacja misyjna zawiesiła działalność w 1607 roku, wkrótce po śmierci hrabiego. Zakonnicy powrócili w 1611 i 1612 roku, a następnie w 1615 roku. Powstała tu misja podległa kolegium w Nysie, do której przybywali kolejni ojcowie. Georg III Oppersdorff gościł zakonników rów-

Jezuici. Część 1. W: Zakony i zgromadzenia zakonne na ziemi głogowskiej. Materiały z cyklu konferencji popularno-naukowych „Z dziejów Kościoła katolickiego na ziemi głogowskiej” zorganizowanych przez Towarzystwo Ziemi Głogowskiej oraz Klub Inteligencji Katolickiej w Głogowie w latach 2005–2008. Praca zbiorowa pod red. M.R. Górniaka. Głogów 2009, s. 104–109.

³⁹ Zob. M. Ożóg: *Jezuici...*, s. 107. Gimnazjum założone przez jezuitów przetrwało kasatę zakonu, w 1926 roku obchodziło swoje trzystulecie.

⁴⁰ „In that year it was donated to the Oppersdorff family by M.K.S.I. (probably Matthias Kaulig, S.J., Rector of the Jesuit College at Glogau)...” J. Laures, *Kiritishtan bunko...*, s. 54.

⁴¹ Zob. H. Hoffmann: *Die Jesuiten in Glogau*. Breslau 1926, s. 122.

niez na zamku, wspierał ich działania w Głogówku, chciał nawet utworzyć kolegium.

Na zamku Oppersdorffa istniała orkiestra kameralna, a należał do niej jezuita Joachim Metzler (1564–1678). Działał on w Głogówku od jesieni 1636 roku do 1677 roku, kiedy misja została zamknięta. Joachim Valerian Metzler von Friedberg urodził się w Ołomuńcu, do zakonu wstąpił w 1614 roku, studia teologiczne ukończył w Grazu. Świecenia przyjął w 1623 roku, pracował następnie w Kłodzku, Kutnej Horze, Czeskim Krumlowie, Opawie i Nysie, skąd został skierowany do Głogówka. Wiele lat prowadził tu działalność duszpasterską, a także organizował przedstawienia muzyczne i popularyzował śpiewy liturgiczne. Metzler był ceniony przez hrabiego, czego wyrazem może być tak długi pobyt w Głogówku, podczas gdy inni, towarzyszący mu, zakonnicy zmieniali się co kilka lat⁴². I chyba właśnie jego – Joachima Metzlera – można uznać za tego, który uzupełnił ręcznym zapisem dedykację *Ćwiczeń duchownych* dla hrabiego Jerzego Oppersdorffa. Być może Michael Kaulig chciał ofiarować dobroczyńcy zakonu, hrabiemu Oppersdorffowi, książeczkę w darze, przygotował drukowaną dedykację (w drukarni książęcej w Głogówku?), zaś o wręczenie poproszony został Joachim Metzler, który dopisał dedykację od siebie.

Exercitia spiritualia z Amakusy przetrwały w znakomitej bibliotece rodowej Oppersdorffów około 300 lat, pomimo że różne gałęzie rodu zarządzały miastem (najpierw linia morawska rodu objęła majorat w 1714 roku, a następnie czeska w 1785 roku). Na przełomie XIX i XX wieku dziesiątym ordynatem był Hans Georg Anna Eduard Karl Anton (Głogówek, 1866 – Lourdes, 1948)⁴³. Jego żoną była Dorota z Radziwiłłów, którą

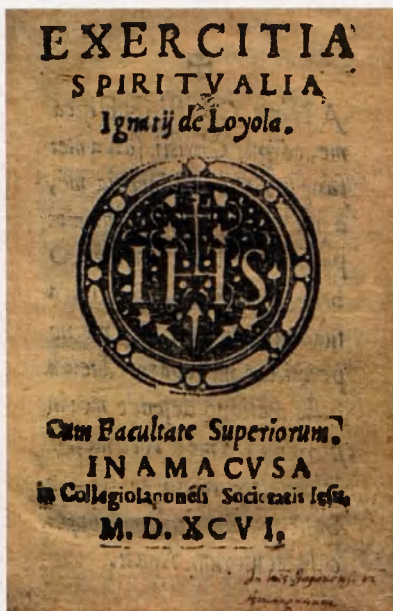
⁴² Zob. T. Jeż: *Muzyczne konteksty jezuickiego duszpasterstwa w barokowym Głogówku*, „Portret. Rocznik Głogówecki” 2010, nr 4, s. 220–239

⁴³ Oppersdorff wraz z żoną i czterema synami w 1945 roku opuścił zamek uciekając przed wojskami radzieckimi. Wyjechał do Niemiec i już nigdy nie powrócił w rodzinne strony. Zob. T.W. Lange: *W stronę Polski, czyli nie odwzajemnione uczucie hrabiego Oppersdorffa*. W: *Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera*. Praca zbiorowa pod red. A. Czubińskiego, P. Okulewicza, T. Schramma. Poznań 2002, s. 293–300.

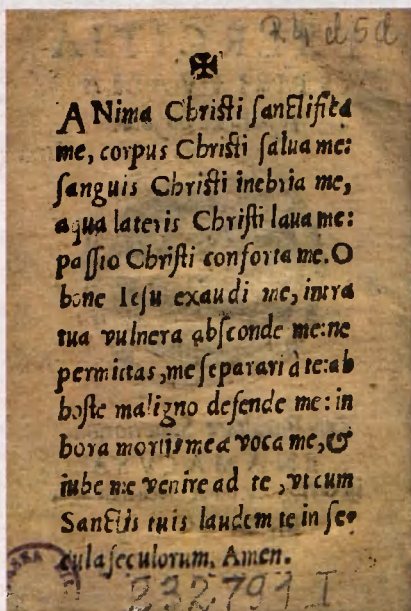
poślubił w 1895 roku. Jako przedstawiciel partii Centrum był posłem do niemieckiego Reichstagu (1907–1918). Jego pro-polska postawa naraziła go na liczne konflikty ze współpracownikami. W czasie plebiscytu w 1921 roku opowiedział się po stronie Polski. Po wybuchu III powstania śląskiego został aresztowany, nie mógł już potem powrócić do Głogówka. Opuścił Śląsk wraz z niemal całą rodziną. Na zamku pozostał jego syn Wilhelm Hans (1896–1992). W 1927 roku wystąpił on przeciw ojcu, chcąc pozbawić go praw do ordynacji. Do ugody między ojcem a synem doszło w 1930 roku. Wtedy Hans Georg rzekł się ordynacji na rzecz Wilhelma Hansa. To prawdopodobnie właśnie on – Wilhelm Hans von Oppersdorff, XI ordynat Głogówka – udzielił informacji o zachowanym dziele Loyoli Johannesowi Lauresowi i pozwolił na wykonanie zdjęć księżeczki, które dotarły do Japonii⁴⁴.

Po wojnie część biblioteki Oppersdorffów oraz innych kolekcji, jako tak zwane „zbiory zabezpieczone”, trafiła do Biblioteki Śląskiej. Tu książki są przechowywane, opracowywane i udostępniane. Wraz z nimi – także i piękny, niezmiernie ciekawy wolumin *Exercitia spiritualia* z dalekiej Japonii. Prawdopodobnie jeden z dwóch egzemplarzy zachowanych na świecie. Prawdziwy biały kruke.

⁴⁴ Zob. A. Szyndzielorz: *Z dziejów rodu...*, s. 90.

Strona tytułowa
dzieła Ignacego Loyoli

Modlitwa św. Ignacego Loyoli
zamieszczona na odwrocie
karty tytułowej

NATALI ILLVSTRISS. D. D. GE-
ORGII S. R. I. COMITIS AB OPPERS-
DORF & C. DOMINI SUPERIORIS
GLOCOVIAE ET FRIDERICII
ETC.

PRÆSENTAT.

TYPM JAPONICVM CORTICI IM-
PRESSVM. ET MEDVLLAM
ADPRECATVR.

M. K. S. L 1642.

*Cum quo suas etiam preces
et reliqua obsequia offert.
J. M. L. J.*

Dedykacja dla hrabiego Oppersdorffa